

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2021, c. 7, s. 1: 357-385

Revizyonist Tarihçi Patricia Crone'un Mevâlî Anlayışı Revisionist Historian Patricia Crone's Views on the Mawâlî

Öznur ÖZDEMİR

Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam
Tarihi Anabilim Dalı

Dr., Sakarya University, Faculty of Theology,
Department of Islamic History
Sakarya / TURKEY

oznurozdemir@sakarya.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2379-538X

Saim YILMAZ

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi Anabilim Dalı

Associate Professor, Sakarya University, Faculty
of Theology, Department of Islamic History
Sakarya / TURKEY

saimy@sakarya.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7606-3663

DOI: 10.47424/tasavvur.909641

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 05 Nisan / April 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Nisan / April 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atf / Citation: Özdemir, Öznur – Yılmaz, Saim. "Revizyonist Tarihçi Patricia Crone'un Mevâlî Anlayışı". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (Haziran 2021): 357-385.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Batı'da revizyonist oryantalistler arasında sayılan Patricia Crone (1945-2015) erken dönem İslâm tarihinin farklı konularına ilişkin kitap ve makale türünde pek çok eser vermiş velûd bir araştırmacıdır. Emevî ve Abbâsî toplumunda mevâlînin yeri ve rolü ise akademik hayatının başlangıç yıllarından itibaren ilgilendiği özel konulardan biri olmuştur. Revizyonist bakış açısı ile kaleme almış olduğu çalışmalarda Müslüman müelliflerin yazmış olduğu kaynaklara önyargılı bakışı, uyguladığı yöntem ve ulaştığı sonuçlar başta batılı bilim adamları olmak üzere ilim dünyasından ciddi eleştirilere sebep olmuştur. Bununla birlikte Crone'un mevâlî konusunda yaptığı çalışmaların İslâm araştırmaları sahasında Doğulu ve Batılı araştırmacılar üzerinde olumlu ya da olumsuz bir etki meydana getirdiği açıktır.

Bu makalenin öncelikli hedefi, Crone'un İslâm toplumundaki mevâlî hakkındaki görüşlerini ana hatlarıyla ve mümkün olduğu kadar yorumsuz bir şekilde ortaya koymaktır. Üç bölümden oluşan bu çalışmada, öncelikle Crone'un öncelikle Crone'un revizyonist bakış açısı ve mevâlî hakkındaki eserleri ele alınmıştır. İkinci kısımda mevâlî kavramı ve kökeni hakkında ileri sürdüğü farklı görüşlerine yer verilmiştir. Son olarak üçüncü kısımda Hulefâ-yi Râşidîn (11-41/632-661), Emevîler (41-132/661-750) ve Abbâsîler (132-656/750-1258) dönemlerindeki mevâlînin sosyal, siyasî, askerî ve iktisadî hayattaki konumu ile ilgili tespitlerine yer verilmiştir. Crone'un mevâlî hakkındaki görüşlerini ele alan bu çalışmanın amacı, konuyla ilgili daha ileri çalışmalara vesile olmaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Patricia Crone, Mevâlî, Revizyonizm

Abstract

Regarded as a revisionist historian in the West, Patricia Crone (1945-2015), who wrote many books and articles on various subjects of early Islamic history, was a prolific researcher. The place and role of mawâlî, in the Umayyad and Abbâsî society, has been one of the special topics she has been interested in since the very beginning of her academic life. Her works with a revisionist perspective have been faced many criticisms by colleagues, especially the western ones, because of her biased view of the sources written by Muslim

authors, her methodology, and her results. However, it is obvious that Crone's studies on mawālī have positively or negatively affected the Eastern and Western academics in Islamic studies.

This article's main purpose is to reveal Crone's views on mawālī in Islamic society and draw an outline without comment as much as possible. The paper consists of three parts. In the first part, Crone's revisionist perspective and her works on mawālī have been explained. In the second part, her distinctive views on the mawālī and its origin have been discussed. Finally, in the third part, her findings of the position of mawālī in social, political, military, and economic life during the Rāshidun Caliphs (11-41 / 632-661), the Umayyads (41-132 / 661-750), and the Abbāsids (132-656 / 750-1258) have been introduced. This study, which tackles Crone's views on mawālī, aims to encourage the further studies on this subject.

Keywords: Islamic History, Patrica Crone, Mawālī, Revisionism

Giriş

İslâmiyet'in doğuşundan itibaren başta Hz. Muhammed ve onun tebliğ ettiği İslâm dini olmak üzere bu dinin müntesipleri olan Müslümanların inançları, dilleri, kültürleri kısacası bütün yönleriyle İslâm tarihi çoğunluğu Hristiyanlardan oluşan batı dünyasının ilgi alanı içerisinde olmuştur. Zaman içerisinde farklı aşamalar kaydeden bu ilgi, 18. yüzyılın son çeyreği veya 19. yüzyılın başlarında "oryantalizm" veya "şarkiyatçılık"¹ olarak ifade edilen akademik bir disiplin olarak kurumsallaşmıştır. Bu dönüşümle birlikte başlangıçta tamamen hakaret ve karalamaya yönelik girişimler yerini orijinal kaynaklardan hareketle daha ciddiye alınabilecek tenkitlere bırakmış oldu. Elbette ki bu aşamanın ortaya çıkışında, başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere Müslümanlara ait kaynakların batı dillerine çevrilmiş olması önemli bir paya sahipti. Belki de daha önemli olanı Avrupalıların 18. yüzyılda kolonyal anlamda İslâm dünyası ile ilgilenmeye başlamalarıydı. Neticede farklı amaçlar

¹ Oryantalizm veya şarkiyatçılık kavramlarının içerdikleri anlamlar hakkında geniş bilgi için bk. İbrahim Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2011), 1; Yücel Bulut, "Oryantalizm", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 428.

doğrultusunda² gelinen bu aşamada ortaya konan çalışmalar, çeşitli metodolojik yaklaşımlar önermekte ve önyargılı veya önyargsız sorgulayıcı bir üslup içermekteydi. Bizzat batılı bilim adamları arasında farklı ekollerin ve yaklaşımların³ ortaya çıkmasını sağlayan bu anlayış, zaman içinde İslâmî ilimlerin gelişmesine de katkı sunabilecek bir nitelik kazanmaya başladı. Kuşkusuz bu katkıyı görmezden gelmek doğru bir yaklaşım olmayacağı gibi başlangıçta ortaya konan ön yargılı tavrın tamamen sona erdiğini kabul etmek de yerinde olmayacaktır.

Müslüman ilim dünyası, İslâm dini ve Müslümanlar hakkında batıda yapılan bu çalışmalara hiçbir zaman kayıtsız kalmamıştır. Başlangıçtan itibaren batının yöneltmiş olduğu haksız itham ve karalamalara cevap vermek adına reddiye⁴ türü eserler telif edilmiştir. Oryantalizmin akademik bir üsluba büründüğü 19. yüzyıl sonrasında da bu anlayış devam etmiştir. Bununla birlikte ilmî anlayış çerçevesinde ortaya konan metodolojik yaklaşımlar ve sorgulayıcı üslup göz ardı edilmemiştir. Müslüman ilim adamlarının bu çalışmaları, önyargılı bakış açısından veya metinleri yanlış okumaktan kaynaklanan hataları düzeltmek, yahut sorulan sorulara cevap vermek veya ortaya konan tespitler üzerinde düşünmek gibi çok farklı sâiklerle ele almaya başladıklarını söyleyebiliriz. Hatta uygulanan metotların daha iyi anlaşılması adına doğrudan bu metotlara yönelik ve bu metotları geliştiren ilim adamları hakkında müstakil çalışmalar kaleme alınmıştır.

Bu makalenin konusunu teşkil eden batılı tarihçi Patricia Crone (1945-2015) ilk dönem İslâm tarihine dair kitap ve makale türünde pek çok eser yazmıştır. Bunun yanı sıra doktora tezi olarak çalışmaya başladığı İslâm toplumunda mevâlî konusu, onun bütün akademik hayatı boyunca yeni çalışmalar ilave etmek suretiyle ilgisini sürekli canlı tuttuğu bir alan olmuştur. Nite-

² Oryantalizmin oluşumuna etki eden unsurlar ve gelişimi hakkında bilgi için bk. İbrahim Sarıçam vd., *Hız Muhammed Tasavvuru*, 1-3, 15; Bulut, "Oryantalizm", 436.

³ Batıda ortaya çıkan ekoller ve yaklaşımları hakkında geniş bilgi için bk. Yaşar Çolak, *Batı'da İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar: John Wansbrough, Michael Cook - Patricia Crone ve Lawrence I. Conrad Örneği* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007), 21-50. Yaşar Çolak, "İslâm Tarihi Çalışmalarının Batı'daki Tarihsel Gelişimi Üzerine", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Eylül 2019), 89-124.

⁴ Ehl-i Kitaba karşı yazılan reddiye türü eserler hakkında bilgi için bk. Mustafa Sinanoğlu, "Reddiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 519-521.

kim bu konuyla ilgili *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*'daki "mawlâ"⁵ maddesi de onun tarafından kaleme alınmıştır. Revizyonist tarihçiler arasında yer alan Crone, bu bakış açısını yansıtan çalışmalarında uyguladığı yöntem ve ulaştığı sonuçlar bakımından başta batılı bilim adamları olmak üzere ilim dünyasından pek çok eleştiri almıştır. Bununla birlikte onun özellikle batı olmak üzere ilim dünyasında çalışmalarıyla olumlu ya da olumsuz bir etki meydana getirdiği açıktır. Nitekim Türkiye'de yapılan çalışmalarda da farklı amaçlarla da olsa onun eserlerine atıflara rastlamak mümkündür. Hatta onun revizyonist yaklaşımını ele alan ve kritik eden eserler dahi mevcuttur. Nitekim Yaşar Çolak, *Batı'da İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar: John Wansbrough, Michael Cook - Patricia Crone ve Lawrence I. Conrad Örneği* isimli doktora tezinde onun bu yaklaşımını ele alarak kritik etmiştir.⁶

Bu makalede Crone'un hayatı boyunca çalışma alanı olarak belirlediği İslâm toplumunda mevâlî konusundaki görüşleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, mevâlî hakkında yapmış olduğu çalışmalarla batıda şöhret bulan Crone'un bu konudaki görüşlerini ele alan Türkiye'de daha önce yapılmış bir çalışma mevcut değildir. Bu tespit, bu konunun çalışma alanı olarak belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Aynı zamanda erken dönem İslâm toplumunu anlamada kilit bir role haiz bulunan mevâlî hakkında ülkemizde yapılan çalışmaların bir hayli az olması⁷ bizim bu dü-

⁵ Patricia Crone, "Mawlâ", *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)* (Leiden: E. J. Brill, 1991), 874-882.

⁶ Çolak, *Batı'da İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar*, 105-138. Ayrıca bk. İbrahim Sarıçam vd., *Hız Muhammed Tasavvuru*, 153-156.

⁷ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye'de İslâm tarihi alanında mevâlî konusunda yapılmış bir doktora tezi mevcut değildir. Bununla birlikte bu konuda yazılmış kitap ve makalelerden bazıları şunlardır: Adnan Demircan, *İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015); Adem Apak, "Emevîler Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi ve İslamlaşma", *İslam Tarihi ve Medeniyeti: Emevîler* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018); İsmail Hakkı Atçeken, "Ömer b. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2002), 69-88; Osman Aydın, "Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevâlî'nin Rolü", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2003), 1-26; Ali Hatalmış, "İslam'ın İlk Dönemlerinde İdari Hayatta Köle ve Mevalî", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2013), 151-171; Yunus Akyürek, "Emevîlerde Haccâc b. Yûsuf Döneminden İtibaren Mevâliden Cizye Alınması ve

şüncemizi daha da pekiştirmiştir. Bu çalışmada onun mevâlî konusundaki temel yaklaşımlarını ortaya koyan *The Mawālî in the Umayyad Period*⁸ isimli doktora tezi ve araştırmalarında ulaştığı son noktayı göstermesi bakımından *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*'daki "mawlâ" maddesi esas alınırken konuya dair diğer eserlerine de müracaat edilmiştir. Crone'un mevâlî hakkındaki görüşlerini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada, onun görüşlerinin daha iyi anlaşılabilmesi adına özellikle batılı bilim adamları tarafından kendisine yöneltilen eleştirilere kısmen de olsa yer verilmiştir. Üç bölümden meydana gelen bu makalede, öncelikle Crone'un revizyonist bakış açısı ve mevâlî hakkındaki eserleri ele alınmıştır. İkinci kısımda mevâlî kavramı ve kökeni hakkında ileri sürdüğü farklı görüşlerine yer verilmiştir. Son olarak üçüncü kısımda Hulefâ-yi Râşidîn (11-41/632-661), Emevîler (41-132/661-750) ve Abbâsîler (132-656/750-1258) dönemindeki mevâlînin sosyal, siyasi, askerî ve iktisadî hayattaki konumu ile ilgili tespitleri ele alınmıştır. Oldukça uzun bir dönemi kapsayan bu kısım, onun Abbâsîlerin kuruluş yıllarına ait mevâlî hakkındaki tespitleri ile sınırlandırılmıştır.

1. Batı İslâm Tarihçiliğinde Crone

Revizyonist tarihçi Patricia Crone, 1945 yılında Danimarka'da doğmuştur. Lisans eğitimini 1969 yılında Kopenhag Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Daha sonra yabancı dillerini geliştirmek için Fransa ve İngiltere'de bulunmuş, aynı zamanda Orta Çağ Avrupa Tarihi alanında eğitim görmüştür. Londra Üniversitesi School of Oriental and African Studies (SOAS)'te Bernard Lewis danışmanlığında Emevîler döneminde mevâlî konusunu ele alan *The Mawālî in the Umayyad Period* isimli doktora tezini 1973 yılında tamamlamıştır. Çeşitli kurumlarda öğretim üyesi olarak çalışan Crone'un, Princeton'daki Institute

---

Arka Planı" *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 331-351; Mehmet Nadir Özdemir, "Abbâsîlerin İlk Yüzyılında 'Mevâlî'" *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2019), 281-306; Mehmet Nadir Özdemir, "Emevîler Döneminde 'Mevâlî'" *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 189-210; Murat Erkoç, "İlk Dönem Arap Toplumunda Mevali Anlayışı", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/25 (2020), 170-183. Zikredilen bu çalışmalarda, mevâlî konusunda pek çok eser kaleme almış bulunan Crone'un eserlerine neredeyse hiç atıf yapılmadığı veya görüşlerinin tartışmaya dahil edilmediği görülmektedir.

⁸ Patricia Crone, *The Mawālî in the Umayyad Period* (London: University of London, SOAS, Doktora Tezi, 1973).

for Advanced Study, School of Historical Studies son görev yeri olmuştur. 11 Temmuz 2015'te yetmiş yaşında ölmüştür.⁹

Revizyonizm, "bir şeyi değiştirme veya değiştirme niyetiyle bir şeyi inceleme eylemi"¹⁰ olarak tarif edilmektedir. Bu eylemin gerçekleştiği döneme kadar kabul gören veya başka bir ifade ile değiştirilmeye çalışılan, değiştirilen görüşe çoğunlukla "klasik" tanımlaması yapılır. Bir bilim dalında revizyonist bir yaklaşımdan söz edilebilmesi, o zamana kadar kabul gören paradigmlar doğrultusunda ortaya konan sonuçların reddedilmesi ve bunların yerine yeni açıklamaların getirilmesine bağlıdır. Buradaki temel esas, bir konu hakkında klasik diye tarif edilen yerleşik ve standart görüşten kuşku duyularak radikal bir düzeltme veya değişikliğe gidilmesidir. Bir konuda yerleşik bilinenleri sarsacak derecede revizyona gidilebilmesi, konuyla ilgili yeni kaynakların keşfi veya mevcut kaynakların yeni bir yaklaşımla değerlendirmesini gerekli kılar. İslâm tarihi alanında batıda revizyonist yaklaşımın, 1970'li yıllardan itibaren ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Aralarında Patricia Crone'un da yer aldığı söz konusu görüş mensupları İslâm tarihinin temel kaynakları arasında yer alan Kur'ân-ı Kerim ve Müslüman müellifler tarafından kaleme alınan ilk döneme ait yazılı metinlere karşı önyargılı ve büyük bir kuşkuyla yaklaşmaktadırlar. Onlara göre bu dönemin inşasında bu kaynakların sadece kritik edilmesi tek başına yeterli olmayacaktır. Yine bu dönemin anlatısını oluşturmada Müslüman müelliflerin yazdıkları eserler yerine Arapça, Süryanice, İbranice, Latince, Ermenice ve Kıptice dillerinde Müslüman olmayanlar tarafından yazılmış eserler ile madeni paralar ve kitâbeler gibi arkeolojik bulgular esas alınmalıdır.¹¹

Patricia Crone, ekol olarak John Wansbrough, Michael Cook, Lawrance Conrad, Fred Donner, Tom Holland, Günter Lüling gibi isimlerin yer aldığı revizyonist tarihçiler arasında kabul edilmektedir. Bununla birlikte bu tarihçiler arasında da bazı yaklaşım farklarının bulunduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca ele alınan konu ve ulaşılan sonuç bakımından Crone'u farklı konumda

⁹ Geniş bilgi için bk. Hatice Nur Dalkılıç, "Patricia Crone (28 Mart 1945-11 Temmuz 2015)", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14/1 (2016), 175-176; Çolak, *Batı'da İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar*, 106.

¹⁰ *Oxford Advanced American Dictionary*, "Revision" (Erişim 25 Ocak 2021).

¹¹ Çolak, *Batı'da İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar*, 47-50, 216.

gösteren araştırmacılar da söz konusudur. Örneğin, Abbâsî ihtilâli konusunda revizyonistlerden farklı bir görüş ortaya koyan Crone, bu bağlamda post-revizyonist tarihçiler arasında kabul edilmektedir.¹² Crone'un revizyonist bakış açısını yansıttığı ilk eser, Michael Cook ile birlikte kaleme aldığı *Hagarism: The Making of the Islamic World* (1977) adlı kitabı olmuştur. Müslüman müelliflerin telif ettikleri eserlere güvenmeyen Crone ve Cook, bunların dışında kalan kaynaklardan hareketle bu eseri kaleme almışlardır. Bu eserde Hz. İbrahim'in eşi, Hz. İsmail'in annesi Hz. Hacer'e nispetle Hacerîler adı verilen Arapların, Yahudilikten ayrı olarak monoteist bir anlayışa dayanan kendi dinlerini oluşturdukları iddiasını ortaya atmışlardır.¹³ Ancak söz konusu eser, Crone'un diğer eserleri gibi çok ciddi eleştiriler almıştır. Mesnetsiz ve kabul edilemez iddiası kadar "bu kitap kafirler tarafından kafirler için yazılmıştır." şeklindeki saldırgan ve tarafgir üslubu açısından da başta batılı meslektaşları olmak üzere pek çok ilim adamı tarafından eleştiri konusu yapılmıştır.¹⁴ Öyle ki ilerleyen zamanlarda bizzat Crone'un "Gençtik, bir şey bilmiyorduk. Kitap sadece bir hipotezdi, ikna edici bulgu değildi. Şu an bu tezin geçerli olduğunu düşünmüyorum." şeklinde bir açıklama yaptığı bile ileri sürülmüştür.¹⁵ Revizyonist bakış açısını yansıtan bir başka eserini de *God's Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam* ismiyle 1986 yılında Martin Hinds ile birlikte kaleme almıştır.¹⁶

İslâm dünyasındaki mevâlî toplumu, Crone'un akademik hayatı boyunca üzerinde en fazla çalıştığı konu olmuştur. Muhtemelen hocası Bernard

¹² Öznur Özdemir, *Abbâsî İhtilâli Modern Dönem Batı Literatürü* (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 25.

¹³ Bu konuda geniş bilgi için bk. Dalkılıç, "Patricia Crone", 175; Çolak, *Batı'da İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar*, 106.

¹⁴ Bk. Eric I. Manheimer, "Hagarism: The Making of the Islamic World", *The American Historical Review* 83/1 (1978), 241.

¹⁵ Bu ifade Dr. Liaquat Ali Khan'ın www.thedailystar.net adresli internet sitesinde yer alan bir yazısından alınmıştır. Kendisi Crone ve Cook ile yaptığı görüşmelerde tezin geçerliliğine dair görüşlerini değiştirdiğini ifade etmiştir. Fakat elimizde Khan'ın iddiasından başka onların bu ifadelerinin doğruluğunu destekleyecek (ses veya video kaydı gibi) herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.

¹⁶ Bu eserin giriş bölümü Azimli ve Akay tarafından tercüme edilerek yayımlanmıştır. Mehmet Azimli-Ali Akay, "Halifetullah (God's Caliph)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2007), 167-198.

Lewis'in yönlendirmesi ile hazırladığı *The Mawālī in the Umayyad Period* isimli doktora tezi onun bu konudaki ilk çalışmasıdır. Makalemizin temel dayanak noktasını teşkil eden bu çalışmada Crone'un mevâlîye bakış açısını büyük ölçüde bulmak mümkündür. Üç bölümden meydana gelen bu çalışmanın birinci bölümünde Emevîler dönemindeki kabile yapısı ele alınarak bu dönemin sosyal ve idarî yapısı anlaşılmasına çalışılmıştır. İkinci bölümde bu yapı içerisinde mevâlînin konumu tartışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Abbâsîlerin iktidara gelişiyle birlikte değişen toplumsal yapı ve bu yeni yapı içerisinde mevâlînin değişen konumu ele alınmıştır. Crone, 1974 yılında tamamladığı doktora tezinin birinci bölümünü *Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity* adıyla 1980 yılında, ikinci bölümünü ise *Roman, Provincial and Islamic Law: The Origins of the Islamic Patronate* adıyla 1987 yılında yayımlamıştır.

Crone'un, bu çalışmalar dışında mevâlînin Arap toplumunda sosyal, siyasî, askerî ve iktisadî alanlardaki konumu, Abbâsî ihtilâli başta olmak üzere isyan hareketlerindeki rolü, Arap toplumunda kabile yapısı ve bu yapının mevâlîye olan etkisi, Emevîler dönemindeki isyan hareketlerinde kullanılan siyasî semboller ve söylemler gibi doğrudan veya dolaylı olarak mevâlîyi ilgilendiren daha pek çok makalesi bulunmaktadır. Farklı zamanlarda kaleme almış olduğu bu makalelerin önemli bir kısmını 2008 yılında yayımladığı *From Arabian Tribes to Islamic Empire* adlı kitabında toplamıştır.¹⁷ Bunların yanı sıra *Encyclopaedia of Islam* (New Edition)'daki "mawlā" maddesi de onun tarafından kaleme alınmıştır. Yine "Mawālī and the Prophet's Family: An Early Shī'ite View" isimli makalesi onun mevâlî konusunda yaptığı son çalışmalardan biridir.¹⁸

Crone'un çok sayıda yeni bulguya ulaştığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte onun İslâm tarihi kaynaklarına önyargılı yaklaşımı, bu kaynaklardaki bilgileri yanlış anlaması veya yanlış yorumlaması, eserlerinde karmaşık ve anlaşılmaz bir metotla hipotezlerini sunması başta batılılar olmak üzere

¹⁷ Patricia Crone, *From Arabian Tribes to Islamic Empire: Army, State and Society in the Near East c.600-850* (Aldershot: Routledge, 2008).

¹⁸ Patricia Crone, "Mawālī and the Prophet's Family: An Early Shī'ite View", *Patronate and Patronage in Early and Classical Islam*, ed. Monique Bernards - John Nawas (Leiden: Brill, 2005).

pek çok ilim adamı tarafından ciddi şekilde eleştirilmesine sebep olmuştur.¹⁹ İslâm'ın doğuşunu Mekke'deki aktif ticaret ile ilişkilendirdiği ve bu doğrultuda İslâmiyet'i Hz. Muhammed tarafından uydurulmuş bir din olarak ele aldığı *Meccan Trade and The Rise of Islam* (1987) adlı eseri için R. B. Serjeant tarafından yazılan eleştiriye karşı o da bir makale kaleme almıştır.²⁰ Yine Robert Schick tarafından yazılan bir tanıtım yazısında Crone'un bu tutumu İslâmiyet'e bir saldırı olarak nitelendirilmiştir.²¹ Chase F. Robinson ise ona karşı derin saygısını ifade etmekle birlikte Crone'un yaklaşımının aslında şarkiyatçılığa zarar verdiğini ima eden bir tespit de yapmıştır. Onun bu tespitinden Crone'un doğruluğu ilmî olarak ortaya konmuş bir dizi kabullere yönelttiği saldırılarla, erken dönem İslâm tarihi hakkında oluşan yerleşik fikir birliğini alt üst ettiğini anlamak mümkündür.²²

Elbette onun batıdaki İslâm tarihi araştırmalarına muazzam bir katkı sağladığını, birçok disiplinde sayısız alan ve alt alana giren ve bunlarda ustalaşan hümanist bir bilgin olarak hayatında ve kariyerinde başardıkları için ona minnettar olunması gerektiğini düşünen isimler de vardır.²³ Fakat ne yazık ki, modern öncesi ve modern dönemde batıdaki İslâm tarihçiliği düşünüldüğünde, batı ile doğu arasında kurulmaya çalışılan köprülerin ve bu doğrultuda ortak mirasa sahip çıkma anlayışının revizyonist tarihçilerce yıkıldığı ve bu noktadan sonra batılı tarihçilerde iki ana grubun belirginleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunlar; araştırmalarını daha itidalli bir çizgide devam ettiren mutedil oryantalistler ile İslâmiyet'e karşı daha saldırgan ve onun kaynaklarına karşı daha şüpheli bir tutum sergileyen revizyonistlerdir.

2. Mevâlî Kavramı ve Kökeni Hakkındaki Görüşleri

¹⁹ Örnek olarak bk. R. B. Serjeant, "Meccan Trade and the Rise of Islam: Misconceptions and Flawed Polemics", *Journal of the American Oriental Society* 110/3 (July 1990), 472.

²⁰ Patricia Crone, "Serjeant and Meccan Trade", *Arabica* 39/2 (1992), 216-240.

²¹ Robert Schick, "Patricia Crone, Meccan Trade and the Rise of Islam", *Speculum* 66/1 (1991), 138.

²² Chase F. Robinson, "Crone and the End of Orientalism", *Islamic Cultures, Islamic Contexts* (Leiden, The Netherlands: Brill, 2014), 598.

²³ Michael Bonner, "The Legacy and Influence of Patricia Crone (1945-2015)", *Der Islam* 93/2 (20 January 2016), 369.

Genel kanaate göre “vly” kökünden türemiş olan mevlâ kelimesinin çoğulu olan mevâlî kelimesi sözlükte “koruyucu, yardımcı, dost, âzat eden efendi, âzat edilen köle” anlamlarına gelmektedir. Lügat anlamı itibariyle hem âzat eden efendi, hem de âzat edilen köle olmak üzere birbirine zıt iki anlamı bünyesinde barındıran mevâlî kelimesi, terim olarak ilk İslâm fetihlerinin ardından gönüllü olarak Müslüman olan gayri Arap Müslümanları tanımlamak için kullanılmaya başlamıştır. Gayri Arap Müslümanlardan oluşan mevâlî topluluğu, iki ana gruba ayrılır. Savaşta esir düşüp köle olan fakat daha sonra efendileri tarafından âzat edilenler (*mevâli'l-itâka*) birinci grubu oluşturur. Esir ya da köle olmadıkları halde İslâm'a girmelerine vesile olan Arap kabilesinin mevâlîsi sayılanlar ile kabile anlayışına dayalı sosyal yapıda iyi bir yer edinebilmek için güçlü Arap kabilelerinden biriyle velâ akdi (*mevâli'l-muvâlât*) yaparak onun himayesine giren gayri Arap Müslümanlar ise ikinci grubu oluşturur. Birinci grupta yer alan âzatlıkların aksine ikinci grupta yer alan hürler velâ akdi yapıp yapmamakta serbesttir. Şayet bunlar böyle bir akit yapmışlarsa sözleşmeyi talep eden kimseye mevlâ veya “*el-meve'l-esfel*”, bu sözleşmeyi kabul eden kimseye ise “*meve'l-muvâlât*” veya “*el-meve'l-a'lâ*” adı verilir.²⁴

Crone, her ne kadar mevâlî kelimesinin sözlük anlamına itirazda bulunmasa da terim anlamına yüklediği anlam itibariyle yukarıda zikretmiş olduğumuz genel kanaatten ayrılır. Ona göre gayri Arap Müslümanlardan başka gayrimüslimler de mevâlî kavramı içerisinde yer almaktadır.²⁵ Bilinenin aksine Müslüman olmayanları da mevâlî sınıfına dahil eden bu görüşü, onun mevâlî konusunda farklı olan temel görüşlerinden birini teşkil eder. Muhtemelen Crone'dan etkilenmiş olan Saleh Said Agha da mevâlîyi Müslüman olsun olmasın bir kabile tanımlaması altına girmiş gayri Arap kişi olarak tanımlar.²⁶

Crone, mevâlînin âzatlıklar ve hürler şeklinde iki sınıftan meydana gelmesinin uygulama açısından önemli bir fark oluşturmadığını kabul eder. Ona

²⁴ Bilgi ve referanslar için bk. İsmail Yiğit, “Mevâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/424; Şükrü Özen, “Velâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/14.

²⁵ Örnekler için bk. Crone, *The Mawâlî in the Umayyad Period*, 96-99.

²⁶ Saleh Said Agha, *The Revolution Which Toppled Umayyads: Neither Arabs Nor 'Abbâsid* (Brill, 2003), 234, 255.

göre burada önemli olan hem âzatlıkların hem de hür mühtedilerin velâ bağıyla topluma entegre edilmiş olmalarıdır. Bu ikisi arasındaki tek fark hür mühtedilerin mevlâları ile yapacakları anlaşma şartlarını belirleyebilmeleridir. Din değiştiren hür Müslümanların da tıpkı âzatlıklar gibi velâ bağıyla topluma entegre edilmesi, daha öncekilerden farklı yeni bir uygulamaydı. Çünkü ileride tekrar ele alınacağı gibi ona göre Arapların, Roma İmparatorluğu'ndan aldığı bu uygulama sadece köleler için geçerliydi.²⁷ Buna bağlı olarak sadece hürlerin yapmış olduğu sözleşmelerde kullanılan “*mevle'l-esfel*” ve “*mevle'l-a'lâ*” tabirlerini herhangi bir ayırıma tabii tutmaksızın tüm mevâlî için kullanır. “Mevlâ” ve “mevâlî” tabirlerinin Arap ile gayri Arap arasında ne tür bir bağ olduğuna bakılmaksızın kullanıldığına dikkat çeken Crone,²⁸ mevlâyı şöyle tanımlar: “Mevlâ, velâ bağıyla başka bir kişiye bağlı olan kişidir. Aynı zamanda bu kişinin bağlı olduğu kişiye de mevlâ denilir. Ancak bu ikisini ayırt etmek için *mevle'l-esfel* ve *mevle'l-a'lâ* tanımlamaları kullanılır”.²⁹ Crone'a göre, doğum yoluyla meydana gelen *velâü'l-münâsib*, âzat edilme ile olan *velâü'l-ıtk*, hilf, akd veya yemin yoluyla gerçekleşen *velâü'l-muvâlât* ve ihtidâ etmek suretiyle olan *velâü'l-İslâm* olmak üzere dört çeşit velâ bağı vardır. Tüm mezheplerin bunlardan ilk iki türü kabul ettiğini, üçüncü türü yalnızca Hanefîlerin ve İsnâaşeriyye'nin kabul ettiğini, dördüncü türün ise bu mezheplerden hiçbirini tarafından kabul edilmediğini söyler.³⁰

Aslında Crone'un mevâlîyi uygulamada tek sınıf olarak görmesi ve velâ bağı çeşitleri hakkında kendine göre yapmış olduğu dörtlü tasnif, mevâlî konusunda diğer pek çok görüş sahibinden ayrıldığı iki temel hususa zemin hazırlamak içindir. O, bu iki kabulüyle başlangıçta mevâlî sınıfının çoğunluğunun âzatlî kölelerden meydana geldiğini ve buna bağlı olarak da bu sistemin kökeninin câhiliye dönemine değil Roma İmparatorluğu'na dayandığı tezini ispatlamaya çalışır. Mevâlî hakkında ileri sürdüğü bu iki temel tezin ispatı için kaynaklara yönelen Crone, revizyonist bakışı sebebi ile Müslüman

²⁷ Patricia Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law: The Origins of the Islamic Patronate* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 90.

²⁸ Crone, *The Mawâlî in the Umayyad Period*, 95-96.

²⁹ Crone, *The Mawâlî in the Umayyad Period*, 155.

³⁰ Crone, *The Mawâlî in the Umayyad Period*, 155. Velâ çeşitleri hakkında karşılaştırma yapmak için bk. Özen, “Velâ”, 11-15.

müelliflerin telif ettiği İslâm tarihi kaynaklarına şüphe ile yaklaşır. Başlangıçta çoğunluğu âzatlî kölelerden oluşan mevâlî sınıfının statüsünü anlamak için İslâm tarihi kaynaklarının güvenilir olmadığını ileri sürer. Bu konuda malzeme sunan siyer literatüründeki kayıtları, güvenilir ve ikna edici bulmaz.³¹ Crone'un bir başka çalışmasında İslâm tarihi kaynaklarına bakış açısını daha net bir şekilde görmek mümkündür. İnsan hafızası gereği, sözlü rivâyetin yanlış aktarımına sebebiyet vereceğini düşünen Crone, İslâm tarihinde yazılı geleneğin ancak Abbâsîlerin ilk döneminde oluşmaya başladığını ifade eder ve bu sebeple İslâm tarihi kaynaklarını güvenilir bulmaz.³² Crone, siyer eserleri de dahil İslâm tarihi kaynaklarının daha geç bir dönemde kaleme alındığı yönündeki eleştirileriyle yetinmez. Mevâlî kelimesinin Kur'ân-ı Kerim'de geçtiği yerlerden³³ biri olan Ahzâb Suresi'nin 5. âyetini de yorumlamaya çalışır. Fakat ele aldığı konu açısından bu ayette geçen mevâlî kelimesinin hangi anlamda kullanıldığına odaklanmak yerine; âyetin nüzul sebebinden hareketle Hz. Peygamber hakkında saygı sınırlarını aşan, akademik üslubun tamamen dışına taşan, objektiflik ve tarafsızlık ilkeleriyle çelişen bir değerlendirmede bulunur. "Dört kadından daha fazla kadınla evlenirken ve Mekke'yi fethederken mazur görülen Peygamber, şayet Zeynep ile evlenmek istemişse neden bunu da başka bir mazerete sığınarak yapmasın" ifadelerini kullanır.³⁴

Crone, doktora tezinin girişinde Müslümanların emperyal siyaset yürütme meselesine bir cevap bulmak için memlûk³⁵ kurumunun ortaya çıkışını incelediğini belirterek³⁶ bu kurumun temelini mevâlî sisteminde aradığını ifade eder. Hatta memlûk kurumunun şimdiye kadar ayrı kalmış iki bileşenin basit bir kaynaşmasından ibaret olduğunu belirtir. Aynı kalmış iki bileşenden kastı mevâlî ile eşdeğer gördüğü kölelik statüsü ve yabancı kökenliliğidir. Ay-

³¹ Crone, *The Mawālî in the Umayyad Period*, 185.

³² Patricia Crone, *Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), 3.

³³ Mevlâ ve mevâlî kelimelerinin Kur'ân-ı Kerim'de geçtiği yerler hakkında bilgi için bk. Yiğit, "Mevâlî", 424.

³⁴ Crone, *The Mawālî in the Umayyad Period*, 185-186.

³⁵ İslâm dünyasında Memlûk sisteminin ortaya çıkışı hakkında farklı bilgi ve referanslar için bk. Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/87-90.

³⁶ Crone, *The Mawālî in the Umayyad Period*, 2.

rıca, memlûk kavramını, hem kişisel bağımlılık hem de kültürel farklılık ile karakterize eder.³⁷

Crone'un mevâlîyi memlûke eşitleyen bir sonuca ulaşması daha önce geçmiş olduğu gibi *mevâlî'l-itâka* ve *mevâlî'l-muvâlât* şeklindeki iki farklı velâ bağınu tek bir çeşit olarak kabul etmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Onun bu temel görüşünü sert bir şekilde eleştiren Wael B. Hallaq da meseleye bu açıdan yaklaşır. Ona göre Crone'un velâ meselesine yaklaşımı önyargılıdır. Hallaq, onun bu konudaki argümanlarını zorlama, kanıtlarını ise hileli bulur. Crone'un *Roman, Provincial and Islamic Law: The Origins of the Islamic Patronate* adlı kitabının ciddi bir kritiğini yapan Hallaq, onun çalışmasını "yanlış yönde atılmış bir adım" olarak nitelendirir.³⁸ Onun "mevâlî" için kurguladığı "suiistimal edilen ve küçümsenen" kişiler imajına uymadığı için mevlâları karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma içinde gösteren Arap şiirinden bulunabilecek kanıtları da reddettiğini veya işine geldiği gibi yorumladığını ifade eder.³⁹ Aslında Crone, doktora tezinin ilgili bölümünde şiirlerde geçen mevlâ ve mevâlî kelimelerini göstermek için çeşitli dizelere yer vermiştir. Ancak bu kelimeleri incelerken Hallaq'ı haklı çıkarırcasına câhiliye dönemini anlatan şiirlerde mevâlînin sadece "akraba" şeklinde; Emevî dönemini anlatan şiirlerde ise bazen "akraba" bazen de "köle" şeklinde iki farklı anlamda kullanıldığını göstermiştir.⁴⁰ Buradan hareketle onun, mevâlînin tek bir türü olduğunu kanıtlamak üzere seçtiği örnekleri kendi bakış açısına göre anlamlandırığını söylemek zorlayıcı bir yorum olmayacaktır.

Crone, mevâlî sisteminin kökeni hakkında da farklı bir tez ortaya atar. O, İslâmiyet öncesi câhiliye toplumunda var olan hilf⁴¹ bağı ile Müslüman toplumlarda görülen velâ bağı arasında ilişki olamayacağı görüşündedir.⁴² Ona

³⁷ Crone, *Slaves on Horses*, 74.

³⁸ Wael B. Hallaq, "The Use and Abuse of Evidence: The Question of Provincial and Roman Influences on Early Islamic Law", *Journal of the American Oriental Society* 110/1 (January 1990), 91.

³⁹ Hallaq, "The Use and Abuse of Evidence", 86.

⁴⁰ Crone, *The Mawâlî in the Umayyad Period*, 166-179.

⁴¹ İslâm öncesi câhiliye toplumunda var olan hilf ve diğer velâ türleri hakkında bilgi için bk. Adnan Demircan, *İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 18, 20-21.

⁴² Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law*, 53-54; Crone, "Mawla", 875.

göre hilf, câhiliye döneminde sadece Arap yabancılar için veya daha çok tam kabile statüsüne sahip yabancılar için kullanılıyordu ve buradaki ilişki gruplar arası⁴³ bir ilişkiydi. Bu bağlamda İslâm öncesi dönemde Arap Yarımadası'ndaki Yahudi kabileler ile Arap kabileler arasındaki ilişkileri örnek verir. Bu dönemde mevâlî statüsünde bulunan Yahudilerin bazı zamanlarda bu durumdan kurtulacak kadar güçlü olduklarını ancak bunun çok yaygın olmadığını belirtir. Bununla birlikte bu durum söz konusu Yahudi kabilelerin aşiret örgütlenmelerini zayıflatsa da dağılmadıklarının ve Arap kabilelerine bağlanmadıklarının altını çizer.⁴⁴ Bu konuda Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (ö. 356/967) eserinde yer alan rivâyetleri mübalağalı ve gerçek dışı kabul eden Michael Lecker, Crone'un bu rivâyetleri tarafsız bir tarihçiden geliyormuş gibi sorgusuz sualsiz kullanmasını eleştirmiştir.⁴⁵ Lecker'e göre Yahudilerin zayıfladığı ve kendilerini koruyamadıkları konusundaki rivâyetler, sadece bazı kabileler için geçerli olabilir ve Yahudi boylarının tamamı için genelleştirilemez.⁴⁶

Câhiliye döneminde görülen hilf bağına daha çok gruplar arasında ilişki olarak gören ve bireysel bağılıkları buraya dahil etmeyen Crone, bu konuda İslâm öncesi câhiliye toplumundaki sosyal bağların daha çok işçi sözleşmesine benzediğini ifade eder.⁴⁷ Bu doğrultuda, velâ bağının kökenini İslâm öncesi dönemde aramak yerine Roma İmparatorluğu'nda aramaya yönelir. Velâ bağına Roma İmparatorluğu'nun son dönemindeki hamilik (*paramone*)⁴⁸ ilişkisine benzetir ve bu kurumun İslâm toplumuna Emevîlerin ilk döneminde girdiğini düşünür. İleride tekrar ele alınacağı gibi bu kurumu Roma sisteminden İslâm

⁴³ Aynı şekilde Ulrich de, mevlâ ve mevâlî kavramlarının kullanımında zaman zaman anakronizme düştüğünü ve İslâm öncesi Arap toplumunda mevâlî kelimesinin şahıslardan ziyade grubu nitelediğini ifade eder. Bk. Brian Ulrich, *Arabs in the Early Islamic Empire* (Edinburgh University Press, 2019), 43.

⁴⁴ Crone, "Mawlâ", 875.

⁴⁵ Michael Lecker, "The Jewish Tribes in Arabia", *Patronate and Patronage in Early and Classical Islam*, ed. Monique Bernard - John Nawas (Leiden: Brill, 2005), 52.

⁴⁶ Lecker, "The Jewish Tribes in Arabia", 55.

⁴⁷ Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law*, 58.

⁴⁸ Crone'un bu sistem hakkında yapmış olduğu daha geniş açıklama için bk. *Roman, Provincial and Islamic Law*, 64 vd.

toplumuna uyarlayan kişinin Muâviye b. Ebû Süfyân (41-60/661-680) olduğu görüşündedir.⁴⁹

Bazı araştırmacılar, mevâlî sisteminin kökenini Roma İmparatorluğu'nda arayan Crone'un bu görüşüne karşı çıkmış ve birtakım eleştirilerde bulunmuşlardır. Ulrike Mitter, bu konuya dair kaleme aldığı müstakil eserde, öncelikle Crone'un kaynaklara yaklaşımını eleştirir. Onun iddiasının aksine doğru bir metotla iyi ayıklandığında Müslüman müelliflerin yazdığı eserlerden de istifade edilerek güvenilir sonuçlar elde edilebileceğini belirtir. Ardından konu hakkındaki hadisleri isnad ve metin analizine tabi tutar. Böylece, Crone'un Emevîler döneminde uyarlandığını iddia ettiği sistemin aslında İslâmiyet'in ilk yıllarından beri aynı şekilde uygulandığını tespit eder. Ayrıca velâ bağları arasında ayrıma gitmenin gerektiğini belirten Mitter, Emevîler döneminde Roma sisteminden veya Yahudi kurumlarından uyarlandığını kabul ettiği velâ bağının İslâm toplumunda görülen türlerden sadece biri olduğunu ve bütün velâ çeşitlerini kapsamayacağını belirtir.⁵⁰ Bu konuda Crone'a eleştiri yönelten bir diğer araştırmacı Hallaq'tır. Hallaq, Crone'un *velâü'l-ittk* ve *velâü'l-muvâlât*'ı eşdeğer gördüğünü ve İslâm öncesi dönemde ikisini de kapsayan bir yapıyı aradığını, bunu bulamayınca da Müslüman Arapların velâ bağını başka medeniyetlerden aldığı görüşünü ortaya attığının altını çizer.⁵¹ Bunun yanı sıra Hallaq, Crone'un velânın iki ayrı türünü incelerken kaynakları yanlış anladığını ifade eder.⁵² Ayrıca, Crone'un çalışmasında kanıtın hipotezi şekillendireceği yerde, hipotezin kanıtı şekillendirdiğini belirtir.⁵³ Araştırmacı M. Badr Gamal ise konuya farklı bir yönden yaklaşır. Gamal, Crone İslâmiyet'teki velâ bağının Roma veya Yahudi sistemlerinden ödünç alındığını iddia ediyorsa, başka birisi de söz konusu topluluklardaki velâ sistemine benzeyen toplumsal bağların Müslüman toplumlardan alınmış olabileceği iddiasını ortaya koyabileceğini belirtir. Ayrıca, ortaya attığı bu teorinin kanıtlanmamış bir teori olduğunu Crone'un bizzat kendisinin de itiraf ettiğini vur-

⁴⁹ Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law*, 91.

⁵⁰ Ulrike Mitter, "The Origin and Development of the Islamic Patronate", *Patronate and Patronage in Early and Classical Islam*, ed. Monique Bernards - John Nawas (Leiden: Brill, 2005), 79.

⁵¹ Hallaq, "The Use and Abuse of Evidence", 85.

⁵² Hallaq, "The Use and Abuse of Evidence", 84.

⁵³ Hallaq, "The Use and Abuse of Evidence", 83.

gular.⁵⁴ Gamal'in dediği gibi Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law* adlı kitabında "Bu kitabın sonucu, doğruluğu kanıtlanmış bir hipotez değil, tartışmaya açık bir hipotezdir." şeklindeki cümlesiyle teorisinin ispata muhtaç olduğuna işaret etmektedir.⁵⁵

3. Ortaya Çıkışından Abbâsîlerin Kuruluşuna Kadar Mevâlî Hakkındaki Görüşleri

Crone, ilk fetih dalgasının hemen ardından Arapların, kabile mensubu olmayan gayri Arapların statüsünü belirleme sorunu ile karşı karşıya kaldıklarını belirtir. Çünkü bu fetihler sırasında din değiştirenler ve savaş için aske-re katılan gayri Araplar, Arapların idealine hizmet ettikleri için onları kendileriyle bir görmekte mahzur görmemişlerdi. Ancak fetihler sona erdiğinde, bu anlayış tamamıyla değişmiştir. Fetihler sonrasında artık kendilerini dünyanın yöneticileri olarak gören Araplar, Arap olmayanları yenilmiş düşmanlar olarak değerlendiriyor ve kabilevî bir yaklaşımla aşağı tabakadan (*pariah*) kabul ettikleri bu kimseleri kabile üyeliğine uygun görmüyorlardı. **Ne varki** gayri Arapları tamamen kabile sisteminin dışında tutmak ve kendi hallerine bırakmak ise onların din değiştirmelerini engelleyen bir fonksiyon olarak görünüyordu.⁵⁶

Crone'un iddiasına göre Araplar, Arap olmayanları tam anlamıyla kabileye dahil etmeyen ancak tamamen kendi başlarına da bırakmayan sistemi ilk fetihlerden kısa bir süre bulmuşlardır. Ona göre çözüm olarak bu kişilerin her biri toplumdaki varlıklarından sorumlu olan bir Arap mevlâyâya bağlanmışlardır. Onları âzat eden (*manumitter*), din değiştirmesine vesile olan veya başka bir şekilde kabile üyeliğine kabul eden Araplar, onların mevlâsı olmuştur. Hayatlarından ölümlerine kadar bu kişilerin sorumlulukları, Arap olan efendilerine bırakılmıştır. Crone'a göre bu uygulama, Romalıların kölelerine uygulamış oldukları hamilik modeline benzemektedir. Aradaki tek fark, Arap toplumunda bu formülün hem âzatlı köleler hem de mühtediler için uygu-

⁵⁴ M. Badr Gamal, "Roman, Provincial and Islamic Law: The Origins of the Islamic Patronate by Patricia Crone", *The Middle East Journal* 42/1 (1988), 134; Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law*, 99.

⁵⁵ Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law*, 99.

⁵⁶ Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law*, 89-90.

lanmasıydı. Topluma yeni kabul edilen bu kimseler sadece idarî amaçlar bakımından kendisini himaye eden kabilenin üyesiydi. Ancak ne hukukta ne de sosyal hayatta kabileye tam bir üyeliği söz konusu değildi. Ona göre bu çözümün en güzel tarafı, din değiştirenleri Arap toplumuna kabul ederken bir taraftan da devlete bağımlı hale getirmesiydi.⁵⁷

Crone, ilk fetihlerin hemen ardından başlayan ve Abbâsiler iktidara gelinceye kadar yaklaşık yüz yıl değişmeden devam edecek olan mevâlînin statüsünü belirleyen bu uygulamanın⁵⁸ ilk defa kimin tarafından yürürlüğe konduğunu kesin olarak belirlemenin bir hayli zor olduğunu belirtir.⁵⁹ Onun kabulüne göre birinci iç savaş döneminde böyle bir uygulamanın yapılmış olması pek mümkün görünmemektedir. Ona göre bu uygulamayı başlatmaya en uygun olan kişi, Müslümanların eline geçmeden önceden Bizans'a bağlı olan Suriye topraklarında ikamet eden ve Bizans'tan kalma bürokratik bir kadroya sahip olan Muâviye b. Ebû Süfyân'dır.⁶⁰

Crone, Emevîler döneminde resmî anlamda efendileri ile aynı hak ve sorumluluklara sahip olan mevâlîye karşı uygulamada büyük önyargıların yer aldığını belirtir. Arapların, tarım işçilerinden, yenilgiye uğramış kimselerden ve büyük çoğunluğu kölelerden meydana gelen bu sınıfı, kölelerle aynı seviyede gördüğünü iddia eder. Başlangıçta kariyerlerine efendilerinin hizmetinde başlayan mevâlî sınıfın eğitimleri, kabiliyetleri ve sayıca üstünlükleri sebebiyle zaman içerisinde kendi başlarına etkili konumlar elde ettiklerini belirtir.⁶¹ Mevâlînin Arap toplumuna son derece hızlı nüfuz ettiği söyleyen Crone, siyaset dışındaki çoğu alanda baskın hale geldiklerinin altını çizer. Sivil hayatı neredeyse başından beri kontrol ettiklerini ve fetihler sırasında askerî alanda büyük varlık gösterdiklerini belirtir. Bununla birlikte Arapların, siyasî ve askerî alanlardaki üstünlüklerini Emevî döneminin sonuna kadar koruduklarını, valilik ve buna benzer yönetimde etkili diğer makamları ellerinde tuttuklarını özellikle vurgular. Ancak ona göre bu dönemde mevâlînin Arap kaprislerine ve önyargılarına maruz kalan dışlanmış insanlar konumunda görülmesi

⁵⁷ Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law*, 90.

⁵⁸ Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law*, 91.

⁵⁹ Crone, "Mawlā", 875.

⁶⁰ Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law*, 90-91.

⁶¹ Crone, "Mawlā", 876-877.

yanlıştır. Çünkü Arapların, Arap olmayanların yardımı olmadan tek başlarına devleti idare etmeleri mümkün değildi. Hatta yiyecek ve içecek konusunda dahi onların tavsiye ve yönlendirmelerine ihtiyaçları vardı. Dolayısıyla burada şaşırtıcı olan mevâlînin hızlı yükselişi değil, Arap bütünlüğünün bu baskıya dayanabilmesiydi.⁶²

Crone, Emevîler döneminde mevâlînin statüsü hakkında yapılan iki tespite karşı çıkar ve bunların yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini belirtir. Bunlardan birincisi bu dönemde mevâlînin ordudan uzak tutulmaya çalışıldığı iddiasıdır. Bu görüşün tam aksini savunan Crone'a göre mevâlînin ordudaki etkisi özellikle Kays ve Kelb kabilelerinin karşı karşıya geldikleri Mercirâhit (64/684) adı verilen ikinci iç savaş sonrasında daha da artmıştır. Arapların askerî sınıf üzerindeki tekeline zarar veren bu savaş sonrasında mevâlî hem Emevî ordusunda hem de Muhtâr es-Sekafî (ö. 67/687) ve Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) gibi muhalifleri tarafından kullanılır hale gelmiştir. Bundan sonraki süreçte Arap olmayanlar Emevî ordusunda düzenli olarak kendi başlarına asker olarak kabul edilmişlerdir.⁶³ Bununla birlikte Kays ve Kelb kabileleri arasında meydana gelen ikinci iç savaş sonrasında ortaya çıkan kabile çekişmesi, çok sınırlı bir bölgede kaldığı için ordudaki Arap hakimiyeti devam etmiştir. Ancak devletin bütün bölgelerine tesir eden üçüncü iç savaş,⁶⁴ Arap hakimiyetini ciddi anlamda sarsmıştır. Bunun sonucunda mevâlînin orduda ve siyasetteki etkisi daha da artmıştır.⁶⁵

Mevâlînin Emevîler dönemindeki statüsü ile ilgili itiraz ettiği ikinci husus, Ömer b. Abdülazîz (99-101/717-720) dışındaki Emevî halifelerinin din değiştiren mevâlîden haksız yere cizye vergisi aldıkları ve onların orduya kaydolmalarını engelledikleri görüşüdür. Bu görüşe karşı çıkan Crone,

⁶² Crone, "Mawlâ", 878.

⁶³ Crone, *The Mawâlî in the Umayyad Period*, 19, 32, 35; Crone, "Mawlâ", 877 vd.

⁶⁴ Crone, Yemenî kabilelerin desteği ile II. Velîd'i (125-126/743-744) öldürerek halifeliği ele geçiren III. Yezîd'e (126-744) karşı Kaysî kabilelerin desteklediği Mervân b. Muhammed'in (127-132/744-750), 126 (744) yılındaki ayaklanmasını üçüncü iç savaş olarak nitelendirir. Geniş bilgi için bk. Crone, *Slaves on Horses*, 37, 46-48.

⁶⁵ Crone, *The Mawâlî in the Umayyad Period*, 50-52; Crone, "Mawlâ", 877-878. Crone'un ikinci ve üçüncü iç savaşın etkileri hakkındaki görüşleri için ayrıca bk. Patricia Crone, "Were the Qays and Yemen of the Umayyad Period Political Parties?", *Islam - Zeitschrift Fur Geschichte Und Kultur Des Islamischen Orients* 71/1 (1994), 2-11, 41-54.

mevâlînin büyük çoğunluğunun vergi ödeme yükümlülüğü bulunmayan âzat edilmiş kölelerden oluştuğunu veya başka bir şekilde kendilerine mevlâ edinmiş olanların ise zaten bu tür vergilerden muaf olduklarını belirtir. Dolayısıyla buradaki problemin mevâlînin genelini kapsamadığını ve bunlardan cizye mi veya haraç vergisi mi alınacağı meselesi olmadığını iddia eder. Ona göre burada tartışma konusu olan problem din değiştirecek olan zimmî statüsündeki köylü sınıfla ilgiliydi. Karar verilecek husus ise din değiştirecek olan bu sınıfın ordugâh şehirlerine hicret etmelerine izin verilerek, türüne bakılmaksızın yükümlü oldukları bütün vergilerden kurtulmalarına müsaade edilip edilmemesiyle alakalıydı. Crone, bu konuda Emevî yöneticilerinin farklı uygulamalar benimsediklerini belirtir. Bunlardan Ömer b. Abdülazîz ise onların geride bıraktıkları topraklar hakkındaki malî kayıpları kabullenerek onların ordugâh şehirlerine hicret etmelerine müsaade etmiştir.⁶⁶

Crone, Emevîler döneminde doğudaki mevâlî ile batıda Endülüs'te bulunan mevâlînin statüsünün birbirinden farklı olduğunu iddia eder. Bu farklılığı Endülüs'teki mevâlînin din değiştirmek için emsâr adı verilen ordugâh şehirlerine hicret etme zorunluluğunun bulunmamasıyla izah eder. Mevâlî sınıfını oluşturan Berberîler, bu bölgenin fethinde Araplarla birlikte bulunmuşlar ve ardından sadece ordugâh şehirlerine değil fethedilen tüm bölgelere yerleşmişlerdi. Dolayısıyla doğudaki gibi ordugâh şehirlerine yerleşmek veya bu şehirlere yerleşirken bir Arap mevlâyaya sahip olmak gibi bir zorunlulukları söz konusu değildi. Onun için bu bölgede din değiştirenler başlangıçta sadece Müslüman olarak isimlendirilirken, daha sonra müvelledûn olarak adlandırılmışlardır. Bu bölge Abbâsî ihtilâlinde de uzak kaldığı için mevcut statülerini Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman (300-350/912-961) zamanına kadar aynı şekilde sürdürebilmişlerdir.⁶⁷

Crone, mevâlînin Abbâsî ihtilâline katılımıyla alakalı olarak kendinden önce yapılmış iki tespite karşı çıkar. Ona göre Emevîlerin yıkılışını "mevâlî hoşnutsuzluğuna" atfetmek anlamsızdır. Öncelikle o, kendilerine uygulanan ayrımcılığa karşı çıkan mevâlînin, Emevî yönetimine başkaldıran ayaklanma-

⁶⁶ Crone, "Mawlâ", 878-879. Ayrıca bk. Crone, *Slaves on Horses*, 51-54.

⁶⁷ Crone, "Mawlâ", 881. Bu konuda benzer görüşler için bk. Maribel Fierro, "Mawâlî and the Müwalladûn in Al-Andalus", *Patronate and Patronage in Early and Classical Islam*, ed. Monique Bernards - John Nawas (Leiden: Brill, 2005), 219.

lara ve heterodoks hareketlere daima destek verdikleri yönünde yapılan tespite itiraz eder. Ardından buna bağlı olarak Emevî Devleti'nin yıkılışını toplumsal eşitsizliğe karşı çıkan mevâlînin verdiği desteğe bağlamayı da kabul etmez. Crone, bu hususta ilk önce Emevîler döneminde mevâlînin kendilerine haksızlık yapıldığı gerekçesiyle çıkarmış oldukları herhangi bir isyanın bulunmadığına dikkat çeker. Öte yandan Emevîlere karşı yapılan protesto hareketlerinde yer alan mevâlînin, bu isyanlara kendilerine ayrımcılık yapıldığı gerekçesiyle katıldığı kesin de değildir. Crone, bu bağlamda zikredilen Muhtâr es-Sekafî ve Hâricî Berberî isyanlarında mevâlînin yer almasının başka gerekçelere dayandığını belirtir. Dolayısıyla ona göre Emevîlerin yıkılışını mevâlî hoşnutsuzluğuna atfetmek anlamsızdır. Emevî toplumundaki zimmîler ile topluma kabul edilmiş olan mevâlî arasında ayırım yapılamaması böyle yanlış bir tespite gidilmesine sebep olmuştur. Ona göre bu dönemde mevâlî uzun zamandan beri Müslüman toplumun üyeleri olan ve Arap toplumuyla kaynaşmış olanlar, bir mevlâyâya bağlı olan âzat edilmiş köleler ve diğerleri ile daha çok isyancı ordulara katılan zimmî köylüler olmak üzere birbirinden farklı üç gruptan meydana gelmekteydi. Toplumda oldukça farklı konumlara sahip olan bu üç grubun birlikte hareket ettiklerini düşünmek yanlıştır. Ona göre bunlar arasında Abbâsî devrimine öncülük eden mevâlî grubu, uzun zamandan beri Arap toplumu üyesi olan ve Araplarla birlikte hareket eden birinci gruptakilerdir. Ancak bunlar iddia edilenin aksine hiçbir zaman malî engellerle karşılaşmamışlar, ordudan, yüksek makamlardan uzak tutulmamışlar ve sosyal yaşamda dışlanmaya maruz kalmamışlardır. Dolayısıyla Abbâsî ihtilâline katılan mevâlînin bunlardan hangisi olduğu tespit edilmedikçe ileriye sürülen tezin geçerliliği tartışılmaya devam edecektir.⁶⁸

Crone, mevâlîyi merkeze alarak Abbâsî ihtilâlinin İran milliyetçiliği temeline dayandığını iddia eden görüşü de kabul etmez. Ona göre bu, günümüz milliyetçilik anlayışıyla yapılmış anakronik bir değerlendirmedir. Öncelikle bu devrimde önemli rol oynayan Horasan halkı, Horasan'da doğmuş olanlara değil, devrimi gerçekleştiren Peygamber ailesine destek vermektedir. Öte yandan Arap egemenliğinin sona ermesi Arap kökenli insanların kökünün kazınacağı veya sürülecekleri anlamına gelmemektedir. Kaldı ki ihtilâli ger-

---

⁶⁸ Crone, "Mawlâ", 879-880.

çekleştirenler siyasî anlamda İran'ın restorasyonu özlemi içerisinde de değildiler. Onların istedikleri şey Arapçılıkla özdeşleşmiş olan Emevî hanedanının ve onun destekçilerinin iktidardan uzaklaştırılmasıydı. Ona göre burada gerçekleşen olay Arapçılığıyla ön plana çıkmış Emevî hanedanının yerine Peygambere akraba olan bir ailenin iktidara gelmesinin sağlanmasıydı.⁶⁹

Crone, Abbâsîlerin iktidara gelişini mevâlî açısından bir dönüm noktası olarak görür. Emevîler döneminde uygulanan yaklaşık yüz yıllık sistem bu dönemde büyük ölçüde değişmiştir.⁷⁰ Emevîler döneminde kabile yapısı mevâlînin statüsünü belirlemeye hizmet ettiği sürece emperyalist bir yapının kurulmasına ihtiyaç olmamıştır. Ancak bu yapı Mervânîler döneminde yaşanan ikinci ve özellikle de üçüncü iç savaş sonrasında büyük ölçüde erozyona uğramıştır. Abbâsî ihtilâlini gerçekleştiren ordu ise bu kabile yapısının sonunu getirmiştir. Bu yüzden iktidarın yeni sahipleri Abbâsîler, İslâmî bir imparatorluk idealini gerçekleştirebilmek için kabile yapısının yanı sıra emperyalist bir anlayış içerisinde mevâlînin de yer aldığı aristokratik bir sınıf meydana getirmişlerdir.⁷¹ Abbâsîlerin iktidara gelişiyle birlikte Arapların, Arap olmayanlara karşı sahip oldukları siyasî ve sosyal ayrıcalıklar sona ermiştir. Artık siyaset, nüfuz ve zenginlik açısından önemli mevkilere yükselen mevâlî, Araplarla eşit hale gelmişlerdir. Arapların üstünlükleri sona erdiğinden toplumda kabul görmeleri için Arap bir mevlâyaya da ihtiyaçları kalmamıştır. Âzatlıklar üzerindeki velâ bağı devam ediyor olsa da hür mühtediler üzerindeki etkisini büyük ölçüde kaybetmiştir.⁷²

Abbâsî halifeleri sadakatlerinden dolayı mevâlî sınıfından olan âzatlıklarına ve diğer hizmetlilerine devletin memurlarından daha fazla güvenmekteydi. Halife Mansûr'la (136-158/754-775) birlikte başlayan bu anlayış her geçen gün halifelik sarayında mevâlî sayısının daha da artmasına sebep oldu. Hatta Mansûr ve oğlu Mehdî (158-169/775-785) dönemlerinde bu sınıftan valiler atanmaktaydı. Yine Abbâsîlerde ve Tolunoğulları'nda (254-292/868-905) mevâlî sınıfından olan Türkler ve diğer gruplar orduda kendi birliklerini oluş-

⁶⁹ Patricia Crone, "The Significance of Wooden Weapons in Al-Mukhtar's Revolt and the 'Abbâsîd Revolution", *Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth*, 2000, 184.

⁷⁰ Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law*, 91. Ayrıca bk, Crone, *Slaves on Horses*, 62 vd.

⁷¹ Crone, *The Mawâlî in the Umayyad Period*, 2.

⁷² Crone, "Mawâlî", 880.

turmaya başladı. Crone'a göre Mansûr tarafından başlatılan gayrimüslimlerin orduya alınma uygulaması, Hârûnürreşid (170-193/786-809) ve Mu'tasım (218-227/833-842) dönemlerinde de devam ettirildi. Mu'tasım döneminde halife ordusunun çekirdeğini hem köle hem de gayrimüslim olan mevâlî oluşturmaktaydı. Bu dönemde siyasî güç elde etmenin yolu halife ile olan özel bağa dayandığından "*mevâlâ emîrû'l-mü'minîn*" unvanı bir onur unvanı haline geldi. İlk defa Halife Mansûr zamanında kullanılmaya başlayan bu unvan, Mu'tasım döneminde daha çok Türk komutanlar olmak üzere mevâlî sınıftan önde gelen kimselere verilmekteydi.⁷³

Crone'a göre Halife Mansûr döneminden itibaren başta saray olmak üzere diğer devlet dairelerinde ve özel alanlarda umdukları görevleri elde eden mevâlî, bir yüzyıl geçmeden devletin idaresinde kontrolü ele geçirmişlerdir. Mevâlînin Abbâsîler dönemindeki bu hızlı yükselişini Roma dönemi ile karşılaştıran Crone, Augustus'un maliyesinde de azat edilmiş kölelerin bulunduğunu ancak onların hiçbir zaman yönetimi bu kölelere bırakmadığını ifade eder.⁷⁴

Crone'a göre Arap olmayanların Araplardan üstün olduğunu iddia eden şuûbiyye⁷⁵ anlayışı, Emevîler döneminde de mevcuttu. Ancak bu anlayışın bir harekete dönüşmesi, mevâlînin kendi durumlarını sorgulayabilecekleri pozisyona ulaştıkları Abbâsîlerin ilk döneminde gerçekleşti. Bu görüşün ilk savunucuları, mevâlî sınıfından sarayda ve bürokraside üst konuma yükselmiş kimselerdi. Tamamen edebî alanda kendisini gösteren bu hareket, sosyal ve politik alanlardan daha ziyade kültürel alanı hedef seçmişti. Amaçları genel anlamda Arap olmayana saygı duyulmasını özel anlamda ise Arap kültürü dışındaki yabancı kültürlerin kabulünü engelleyen Arapçılık ile İslâm arasındaki bağı koparmaktı. Crone'a göre kültürel alandaki bu tartışma 6./12. yüzyıla kadar devam etmiştir ve uygulamada şuûbiyye anlayışına sahip olanların kaybettiği bu tartışma asla tam anlamıyla çözülememiştir.⁷⁶

⁷³ Crone, "Mawlâ", 880-881. Ayrıca bk. Crone, *Slaves on Horses*, 68.

⁷⁴ Crone, *Slaves on Horses*, 68.

⁷⁵ Şuûbiyye hareketi hakkında bilgi ve referanslar için bk. Adem Apak, "Şuûbiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/244-246.

⁷⁶ Crone, "Mawlâ", 880.

Sonuç

Revizyonist tarihçi Patricia Crone ilk dönem İslâm tarihine dair kitap ve makale türünde pek çok eser kaleme almıştır. Bu çalışmaların önemli bir kısmı doktora tezi olarak çalışmaya başladığı ve sonrasında bütün akademik hayatı boyunca yeni çalışmalar ilave ettiği İslâm toplumundaki mevâlî konusuyla alakalıdır. Bu uzmanlığından dolayıdır ki oryantalistlerce yayınlanan *İslâm Ansiklopedisi'* nin ikinci baskısındaki "mawlâ" maddesi kendisine yazdırılmıştır. Crone, bu çalışmalarında mevâlî konusunda üzerinde tartışılması gereken birtakım yeni görüşler ortaya koymuştur. Onun revizyonist bakış açısı ile kaleme almış olduğu eserleri, Müslüman müelliflerin yazmış olduğu kaynaklara önyargılı bakışı, uyguladığı yöntem ve ulaştığı sonuçlar bakımından başta batılı bilim adamları olmak üzere ilim dünyasından pek çok eleştiri almıştır. Bununla birlikte özellikle mevâlî hakkında yapmış olduğu çalışmalarla batıda şöhret bulmuş olan Crone'un ilim dünyasında olumlu ya da olumsuz bir etki meydana getirdiği açıktır.

Crone, genel kabul görmüş olan kanaatlerin aksine gayri Arap Müslümanların yanı sıra gayrimüslimleri de mevâlî toplumuna dahil eder. Mevâlî toplumunu oluşturan âzatlıklar ile hürler arasındaki ayrımın uygulamada bir fark oluşturmadığını iddia eden Crone, bu sistem sayesinde gayri Arap olan herkesin bir Arap mevâlîye bağlanarak topluma entegre edildiğini kabul eder. İslâm toplumundaki velâ bağını açıklamak için cahiliyye dönemindeki hilf uygulamasını yeterli bulmayan Crone, bu uygulamanın kökenini Roma İmparatorluğu'na dayandırır. Burada köleler için uygulanan sistemin, İslâm toplumunda hem âzatlıklar için hem de hür mühtediler için kullanıldığını ifade eder. Mevâlînin statüsünü belirleyen bu uygulamanın, ilk defa Doğu Roma İmparatorluğu'ndan ele geçirilen Suriye'de ikamet eden ve onlardan bürokratik bir kadro devralan Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından yürürlüğe konduğunu iddia eder. Böylece fetihlerden sonra kendilerini dünyanın yöneticileri olarak gören Araplar, yenilmiş düşman ve aşağı tabakadan (*pariah*) kabul ettikleri mevâlîyi sadece idari açıdan kabile üyeliğine kabul ederken, aynı zamanda devlete bağımlı hale gelmelerini de sağlamışlardır.

Emevîler döneminde kariyerlerine efendilerinin hizmetinde başlayan mevâlî sınıfı, eğitimleri, kabiliyetleri ve sayıca üstünlükleri sebebiyle zaman

içerisinde sivil hayatta, orduda ve siyasette etkili konumlar elde etmişlerdir. Mevâlinin bu hızlı yükselişinde, kabile yapısına büyük zarar veren Mervânîler dönemindeki ikinci iç savaş ve özellikle de üçüncü iç savaş etkili olmuştur. Crone, Emevîler döneminde mevâlinin ordudan uzak tutulduğu ve Müslüman olanlardan haksız yere cizye vergisi alındığı iddialarını kabul etmez. Ona göre zaten mevâlî bu tür vergilerden muaftır. Burada tartışma konusu olan husus, zimmî statüsündeki mevâlinin ordugâh şehirlerine hicret etmelerine müsaade edilip edilmeme meselesidir ve bu konuda Emevî yöneticileri arasında farklı uygulamalar söz konusudur. Yine ona göre fetihlere Araplarla birlikte katılmış olan ve ordugâh şehirlerine hicret etmek gibi bir zorunlulukları bulunmayan Endülüs'teki Berberilerin doğudaki mevâliden durumu farklıdır.

Crone'a göre kendilerine haksızlık yapıldığı gerekçesiyle daha önce gerçekleştirdikleri bir isyan bulunmayan mevâlinin, Abbâsî ihtilâline katılımını "mevâlî hoşnutsuzluğuna" atfetmek anlamsızdır. Aynı şekilde Araplarla kaynaşmış olanlar, âzatlıklar ve zimmî köylüler şeklinde üç farklı tabakadan meydana gelen mevâlinin birlikte hareket ettiklerini düşünmek de yanlıştır. Ona göre Abbâsî devrimine Araplarla birlikte öncülük eden birinci gruptaki mevâlîdir. Ancak bunların mali haksızlığa uğradıklarına, ordudan, yüksek makamlardan uzak tutulduğuna ve sosyal yaşamda dışlandıklarına dair bir veri mevcut değildir. Diğer taraftan mevâlîyi merkeze alarak Abbâsî ihtilâlini İran milliyetçiliğine dayandırmak günümüz milliyetçilik anlayışıyla yapılan anakronik bir değerlendirmedir. Burada amaçlanan şey siyasal anlamda İran'ın restorasyonu değildir. Arapçılıkla özdeşleşmiş olan Emevîleri iktidardan uzaklaştırmak ve yerine Peygambere akraba olan bir aileyi iktidara getirmektir.

Abbâsîlerin iktidara gelişiyle birlikte yüz yıllık uygulama değişmiştir. İhtilâli gerçekleştiren ordu daha önce zarar görmüş olan kabile yapısının sonunu getirmiştir. Bu sebeple Abbâsîler, İslâmî imparatorluk idealini gerçekleştirebilmek için kabile yapısının yanı sıra emperyalist bir anlayış içerisinde mevâlinin de yer aldığı aristokratik bir sınıf meydana getirmişlerdir. Bu dönemde Araplarla eşit hale gelen ve siyaset, nüfuz ve servet bakımından önemli mevkiller elde eden mevâlî, yaklaşık yüz yıl sonra idarede tamamen söz sahibi olmuşlardır. Arap olmayanların Araplardan üstün olduklarını iddia eden

şuûbiyye anlayışı mevâlînin kendi durumunu sorgulayabildikleri Abbâsîlerin ilk yüzyılında bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Edebî alanda ortaya çıkan bu hareket, yabancı kültürlerin kabulünü engelleyen Arapçılık ile İslâm arasındaki bağı koparmayı hedeflemekteydi. Crone'a göre kültürel alanda 6./12. yüzyıla kadar devam eden ve şuûbiyye anlayışına sahip olanların kaybettiği bu tartışma, hala tam anlamıyla çözülememiştir.

Patricia Crone'un erken dönem İslâm toplumundaki mevâlînin sosyal, siyasî, askerî ve iktisadî alanlardaki konumu ile ilgili tespitlerini ortaya koyan bu çalışmanın bundan sonra konuyla alakalı daha derinlemesine yapılacak çalışmalara vesile olması en büyük temennimizdir.

Kaynakça

- Agha, Saleh Said. *The Revolution Which Toppled Umayyads: Neither Arabs Nor 'Abbâsîd*. Brill, 2003.
- Apak, Adem. "Şuûbiyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39/244-246. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bonner, Michael. "The Legacy and Influence of Patricia Crone (1945–2015)". *Der Islam* 93/2 (20 January 2016). <https://doi.org/10.1515/islam-2016-0031>
- Bulut, Yücel. "Oryantalizm". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33/428-437. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Crone, Patricia. *From Arabian Tribes to Islamic Empire: Army, State and Society in the Near East c.600-850*. Aldershot: Routledge, 2008.
- Crone, Patricia. "Mawâlî and the Prophet's Family: An Early Shī'ite View". *Patronate and Patronage in Early and Classical Islam*. ed. Monique Bernards - John Nawas. 167–194. Leiden: Brill, 2005.
- Crone, Patricia. "Mawlā". *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*. 6/874-882. Leiden: E. J. Brill, 1991.
- Crone, Patricia. *Roman, Provincial and Islamic Law: The Origins of the Islamic Patronate*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Crone, Patricia. "Serjeant and Meccan Trade". *Arabica* 39/2 (1992), 216–240.

- Crone, Patricia. *Slaves on Horses : The Evolution of the Islamic Polity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Crone, Patricia. *The Mawālī in the Umayyad Period*. London: University of London, SOAS, Doktora Tezi, 1973.
- Crone, Patricia. "The Significance of Wooden Weapons in Al-Mukhtar's Revolt and the 'Abbāsīd Revolution". *Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth*. 174-187, 2000.
- Crone, Patricia. "Were the Qays and Yemen of the Umayyad Period Political Parties?" *Islam - Zeitschrift Fur Geschichte Und Kultur Des Islamischen Ori-ents* 71/1 (1994), 1-57. <https://doi.org/10.1515/islam.1994.71.1.1>
- Çolak, Yaşar. *Batı'da İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar: John Wansbrough, Michael Cook - Patricia Crone ve Lawrence I. Conrad Örneği*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
- Çolak, Yaşar. "İslâm Tarihi Çalışmalarının Batı'daki Tarihsel Gelişimi Üzerine". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Eylül-2019), 89-124.
- Dalkılıç, Hatice Nur. "Patricia Crone (28 Mart 1945-11 Temmuz 2015)". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14/1 (2016), 175-179.
- Demircan, Adnan. *İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Fierro, Maribel. "Mawālī and the Mūwalladūn in Al-Andalus". *Patronate and Patronage in Early and Classical Islam*. ed. Monique Bernards - John Nawas. 195-245. Leiden: Brill, 2005.
- Gamal, M. Badr. "Roman, Provincial and Islamic Law: The Origins of the Islamic Patronate by Patricia Crone". *The Middle East Journal* 42/1 (1988), 133-134.
- Hallaq, Wael B. "The Use and Abuse of Evidence: The Question of Provincial and Roman Influences on Early Islamic Law". *Journal of the American Oriental Society* 110/1 (January 1990), 79. <https://doi.org/10.2307/603912>
- Kızıltoprak, Süleyman. "Memlük". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/87-90. Ankara:

TDV Yayınları, 2004.

Lecker, Michael. "The Jewish Tribes in Arabia". *Patronate and Patronage in Early and Classical Islam*. ed. Monique Bernards - John Nawas. 50-69. Leiden: Brill, 2005.

Manheimer, Eric I. "Hagarism: The Making of the Islamic World". *The American Historical Review* 83/1 (1978), 240-241.

Mitter, Ulrike. "The Origin and Development of the Islamic Patronate". *Patronate and Patronage in Early and Classical Islam*. ed. Monique Bernards - John Nawas. 70-133. Leiden: Brill, 2005.

Özdemir, Öznur. *Abbâsî İhtilâli Modern Dönem Batı Literatürü*. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.

Özen, Şükrü. "Velâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/11-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Robinson, Chase F. "Crone and the End of Orientalism". *Islamic Cultures, Islamic Contexts*. 597-620. Leiden, The Netherlands: Brill, 2014. https://doi.org/10.1163/9789004281714_023

Sarıçam, İbrahim vd. *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2011.

Schick, Robert. "Patricia Crone, Meccan Trade and the Rise of Islam". *Speculum* 66/1 (1991), 137-139.

Serjeant, R. B. "Meccan Trade and the Rise of Islam: Misconceptions and Flawed Polemics". *Journal of the American Oriental Society* 110/3 (July 1990), 472. <https://doi.org/10.2307/603188>

Sinanoğlu, Mustafa. "Reddiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/516-521. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Ulrich, Brian. *Arabs in the Early Islamic Empire*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019.

Yiğit, İsmail. "Mevâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/424-426. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Oxford Advanced American Dictionary. Erişim 25 Ocak 2021.
https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/revision